

1

क

नाव :: प्रतिक संजय देशमुख.

पत्ता :: बा. भेंडा, ता. नेवासा, जि. अहमदनगर

निबंधाचा विषय :: भारतीय संविधान व धर्मनिरपेक्षता

मोबाईल क्रमांक :: ९०२२८९९३००.

Email id- pratikn458 @ gmail. com

“ सर्वात मधुर स्वर
ना मैफलीतील गाव्याचा
ना पहाडातून झरणाच्या पाव्याचा
ना सागराचा ना कुजनाचा
ना आमंत्रक ओठातील हसण्याचा

सर्वात मधुर स्वर
कोठेतरी
कोणाच्या तरी
मनगटावरील श्रृंखला
खळाखळा तुटण्याचा ”

- कुसुमाग्रज

ज्ञातकानुशातकाच्या गुलामगीरीच्या श्रृंखला तोडत १५ ऑगस्ट १९४७ ला भारतमातेने स्वातंत्र्याचा श्वास घेतला. या देशाने विखुरलेल्या तुकड्याने स्वतःला सांधले ते या देशाच्या 'संविधानाच्या' माध्यमातून जे संविधान बाबासाहेब आंबेडकरांसारख्या विद्वानाच्या विशेष म्हणजे असे 'संविधान' जे पराकोटीच्या शोषीकता, अन्याय भोगलेल्या व त्याच अन्यायाला न्यायाची परिभाषा समाजातून सांगणाऱ्या, व समाताधिष्ठीत समाजरचनेची आस मनात असलेल्या डॉ. आंबेडकरांच्या हातून साकारले.

नियतीशी केलेल्या करारातून प्राप्त स्वातंत्र्यासाठी चांगले व उदात्त काही साकारायेचे असेल तर अशाच समतामुलक समाजरचनेची तुलने संविधानात असायला हवी असे घटनाकारांना वाटत होते. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांसारख्या व जवाहरलाल नेहरू यांच्या सारख्या लोकशाहीच्या शिल्पकारांनी वीटवर वीट रचून साकारलेल्या मजबूत पायावर आधारलेल्या लोकशाहीत संविधानीक मुल्यांचा पाया रोवला होता. भारतीय संविधान म्हणजे आधुनिक मुल्यव्यवस्था आहे. ज्यात एक मुल्य भारतीय घटनेने स्विकारलेले मुल्य म्हणजे 'धर्मनिरपेक्षता'.

धर्मनिरपेक्षता : धर्मनिरपेक्षता ही एक व्यापक संकल्पना आहे. भारतीय राज्यघटनेने धर्मनिरपेक्षता ही एक विधायक संकल्पनेच्या आधारे म्हणजेच देशातील सर्व धर्मांना समान दर्जा आणि समान समर्थन आहे.

१० बाबासाहेब आंबेडकरांनी भारतीय समाजातील 'मैदमुलक' धार्मिक संस्थे
तील सामाजिक उत्तरेडीचा अभ्यास केला होता, किंबहुना या जाचक
धार्मिकता व जातीयतेची दाहकता ती त्यांनी स्वतः भोगलेली होती.
नव्या भारताचा चेहरा येणाऱ्या काळात कसा असावा याच पुरेपुर
विचारमंथन डॉ. आंबेडकरांनी व संविधान सभेतील महनीय व्यक्तीत्वांनी
केले. परस्पर शांतता, स्वातंत्र्य, व समता हाच भारताचा पाया ठरवून
भारताचा धार्मिक कल कोणाही एका धर्माकडे न झुकवता अगर कुठ्या
एका धर्माचा नाहक द्वेष न करता सर्व नागरिकांच्या समानत्वाला
प्राधान्य 'धर्मनिरपेक्षता' या तत्वातून डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी दिले.

संविधानातील 'धर्मनिरपेक्षता' भारताने विकसित झालेले धार्मिक
नैतिकता आहे असे मी मानतो. म्हणजे कोणत्याही प्रकारचे धार्मिक,
धर्माच्या आधारावर वगळल्या गेल्याची भावना, जुलूम आणि आधिपत्य
राजवण्याचे प्रकार यांपासून समाजाला मुक्त ठेवणे होय.

डॉ. आंबेडकरांनी संविधान निर्मिती करताना नेहमी त्यांच्या समोर
आदर्श राज्यपद्धत होती ती बुद्धकालीन राज्याची. जगभरातील
घटना विशेषतः अमेरिका व इंग्लंड येथील धर्मसन्ता धर्मातीत
होत्या. बाबासाहेबांना 'धर्मसन्ता' अमान्य होती. 'ग्रंथप्रामाण्य' तर
मुळीच मान्य नव्हते. त्यामुळे धर्म आणि राजकारण हे दोन विभीन्न
घटक. एकमेकेला समांतर असलेले. त्यामुळे 'धर्मनिरपेक्षता' हा
शब्द मुळ संविधानाच्या 'प्रस्ताविकेत' घालवा, असे बाबासाहेबांना
वाटले नाही. हा शब्द अंतर्भूत करण्यात आला तो १९७६ च्या ४२
व्या घटनादुरुस्तीमुळे. या ४२व्या घटनादुरुस्तीमुळे 'धर्मनिरपेक्षतेचा
अर्थ असा लावला गेला की, भारतीय राज्यसंस्थेला स्वतःचा धर्म
नसेल, धर्म व राजकारण यांची अशमिसळ केली जाणार नाही. धर्म
ही बाब केवळ खाजगी जीवनापुरतीच मर्यादित केली जाईल. याचाच
अर्थ सर्व लोकांना सदसद्विवेकबुद्धीचा वापर करून धर्माचा प्रचार आणि
आचरणाचा अधिकार आहे हे ध्वनीत लेते. घटनाकारांनी
मुळभूत अधिकारातील धर्मस्वातंत्र्याचा कलम २५ व मार्गदर्शक तत्वे
याचा अर्थ हा धर्मनिरपेक्षतेच्या तत्वाचे प्रतिबिंब दर्शवतो.
धर्म स्वातंत्र्य हा अलिकडच्या काळात मान्य केलेला अत्यंत महत्वाचा
नागरी अधिकार आहे. 'धर्मनिरपेक्षता' हा भारतीय राजकारणाचा. समाज-
कारणाचा श्वास आहे. भारतातील धर्मनिरपेक्षतेचा उदय युरोपसारख्या
चर्चविशेषी संघर्षाची परिणती नव्हता. युरोपात धर्मनिरपेक्षतेचा उगम

धर्मसंस्था चर्चविरुद्ध संघर्षातून झाल्याने, त्यात निरिश्वरवादी विचार प्रमाण होता. म्हणून स्वाभाविकपणे धर्मनिरपेक्षता धर्मविरोधी तत्त्व नसले, तरी ती धर्म आणि राजकारण यांची फारकत आहे, असे प्रारूप मांडले गेले.

भारतात 'धर्म' हा नेहमीच 'मध्यवर्ती' राहिला आहे. म्हणूनच 'धर्मनिरपेक्षता' म्हणजे 'धर्माशी फारकत' अथवा धर्मविरोध नव्हे. या धर्मनिरपेक्ष तत्वज्ञानाची बैठक सर्वधर्म ब्रह्मदेत आहे. भारतीय संविधानात विशद 'धर्मनिरपेक्ष' तत्वाची विचारचौकट बहुधार्मिक तत्वावर आधारित आहे. संविधानकर्त्यांनी धर्मनिरपेक्षते संदर्भात सर्व समावेशक नीतीचा आंगिकार केला आहे. स्वातंत्र्यानंतर काही बुद्धिवाद्यांनी धर्मनिरपेक्षता म्हणजे धर्मविरोध नव्हे तर शासन कुठल्याही धर्माला आपला संबोधणार नाही कुठल्याही धर्मात हस्तक्षेप करणार नाही म्हणजे धार्मिक तटस्थेचा अवलंब करेल, अशी मांडणी करण्यास सुरवात केली. पंडित नेहरूंची कमी-आधिक प्रमाणात हीच दृष्टी होती. परंतु भारतीयांच्या संदर्भात हे साध्य होणार नाही. हे कळून चुकल्यावर मात्र त्यांनी भारतीय धर्मनिरपेक्षता म्हणजे राज्यसंस्थेने सर्व धर्मांना समान संरक्षण देणे ही इतिकर्तव्यता मानली. राज्य संस्था जर 'धर्मनिरपेक्ष' तत्वाचा आंगिकार करत असेल तर, राज्य संस्था सर्वधर्मीयांना समानतेने वागवेल.

भारतीय धर्मनिरपेक्षतेला एक मोझेक फ्रेम असे म्हटले जाणे कारण, त्यामध्ये सर्व गट आपली ओळख नष्ट न करता एका संमिश्र संस्कृतीचा घटक होतात. ४२ व्या घटनादुरुस्तीने हे तत्व भारतीय राज्यघटनेत आंगिकारले. भारताच्या मूलभूत हक्कांमध्ये व्यक्तीच्या धार्मिक स्वातंत्र्याच्या हक्कांविषयी आधीच तरतुदी करण्यात आल्या होत्या. घटनासमितीचे नेहरू नेते के. टी. शहा यांनी 'समाजवादी व धर्मनिरपेक्ष' हे शब्द संविधानाच्या कलम १ मध्ये असायला हवे असे स्पष्ट सुचवलेले होते. ४२ व्या घटनेने समाविष्ट 'धर्मनिरपेक्ष' शब्द राज्य आणि धर्म यांचे संबंध स्पष्ट करतो. धर्मनिरपेक्षतेची मुळ संकल्पना धर्माला राज्यापासून वेगळे करण्यासाठी राज्याच्या संचालन आणि निती-निर्धारणामध्ये धर्माचा हस्तक्षेप होऊ नये व राजसत्ता केवळ विशिष्ट धर्माची संरक्षक अथवा विशिष्ट धर्मदुष्टक न राहता सर्वधर्मीयांना संविधान कायदा आणि शासकिय व्याय-निय-

भारताचे धर्मनिरपेक्षत्व हे सकारात्मक तत्व आहे. सकारात्मक धर्म-निरपेक्षत्व म्हणजे धर्म बदलण्याचा, धर्म सोडण्याचा, धर्माचे मर्यादीत आचरण करण्याचा अधिकार असेल. म्हणजे धर्माबाबतीत व्यक्तीचे स्वातंत्र्य हा भारतीय धर्मनिरपेक्षतेचा दृष्टीकोन आहे. भारतीय स्वातंत्र्याचा आविष्कार धर्मनिरपेक्षतेतून प्रतिबिंबित होत असतो. त्यामुळे व्यक्ती धर्माच्या परिपेक्षात धार्मिक, निधर्मी असू शकते, पण झालेला व्यवस्था निधर्मीच राहते. कुठल्याच धर्माचा अनुनय आणि कुठल्याच धर्माचा द्वेष यात अपेक्षित नाही. भारतीय स्वातंत्र्य समरातील उत्तरार्धात स्वतंत्र भारत कसा असेल याचे स्वप्न स्वातंत्र्य सेनानीं पाहिले होते, त्या स्वप्नांपैकी भारत हा 'धर्मनिरपेक्षता' या तत्वाना बांधील राहिल हे एक तत्व होते. भारताने धर्मनिरपेक्षते सोबत बांधील राहूनही सर्व भारतीयांना समान नागरिकत्व देऊन धर्मस्वातंत्र्य हा नागरिकांचा मुलभूत अधिकार देण्यात आला. भारतीय संविधानाच्या भाग ३ मधील कलम १४, १५, १६ २५, २९ मधून व संविधानाच्या मार्गदर्शक तत्वांमधील भाग ४ मध्ये 'धर्मनिरपेक्षता' या तत्वाच्या गर्भित आत्म्यास कायम देण्यात आले. भारतीय समाज हा धर्माधिष्ठीत आहे आणि भारतीय शत्रुव्यवस्था धर्मनिरपेक्षतावादी. भारतीय संविधानाला भारतीय समाज हा विषमता, अन्याय, शोषणमुक्त करायचा आहे, किंवा भारतीय समाजाचे उगस्थान हे धर्मसंस्था आणि सांप्रदायीकता असल्या कारणाने संविधानाने धर्मनिरपेक्षता तत्वास विशेष अंगिकारले आहे. गांधी- आझादांच्या भूमिकेनुसार धर्मनिरपेक्षता ही 'मानवता' या तत्वाच्या समरूप होती परंतु नेहरू- आंबेडकरांची भूमिका ही यापेक्षा वेगळी होती. भारतीय संविधानात 'प्रस्तावने' वितीरीकत कोरेही उल्लेख नाही तरी वेगवेगळे मतप्रवाह विचाराने घेऊन 'धर्मनिरपेक्षता' तत्व मुलभूत हक्कांच्याद्वारे देण्यात आली आहे.

भारतीय संविधानात कलम २५ व २८ दरम्यान व्यक्तीच्या धर्मस्वातंत्र्याचे अधिकार स्पष्ट केले आहे. धर्मनिरपेक्ष हे तत्व हे कलम काही प्रमाणात स्पष्ट करते. धर्मनिरपेक्षता हे भारतीय संविधानाच्या मुलभूत संरचनेचे तत्व आहे.

कलम :- २५ धर्माचे आचरण :-

कलम २५ मध्ये सार्वजनिक सुव्यवस्था नीतीमत्ता व आरोग्य इत्यादींना बाधक नसणाऱ्या बाबतीत सर्व व्यक्तींना सद्सद्बिबेकबुद्धीनुसार वागण्याचे स्वातंत्र्य आहे तसेच आपल्या आवडीनुसार धर्माचा उच्चार आचार व प्रसार करण्याचे स्वातंत्र्य आहे, हक्क आहे.

कलम २५ मध्ये व्यक्तींना जो धर्म स्वातंत्र्याचा हक्क दिलाय तो मर्यादित स्वरूपाचा आहे. म्हणजे व्यक्तीने धर्माच्या आचरण करत असताना त्या धर्मातील ज्या प्रथा परंपरा आहे त्या सार्वजनिक सुव्यवस्था व आरोग्य यांच्या विरोधी नसाव्यात. त्या प्रथा विरोधी असल्यास राज्यव्यवस्था त्या बंद करण्यासहर्मान नियम तयार करू शकतात. धार्मिक आचरणाशी संलग्न असलेल्या आर्थिक, राजकीय व्यवहारांचे नियमन राज्य व्यवस्था करू शकते.

कलम २५ मध्ये धार्मिक विश्वासु यासोबतच धार्मिक रीतींचा हेथील समावेश होतो.

• कलम २६. धार्मिक व्यवहारांचे व्यवस्थापन :-

कलम २६ अनुसार सार्वजनिक सुव्यवस्था, नीतीमत्ता व आरोग्य यांच्या अधीन राहून कोणताही धार्मिक पंथ, धार्मिक संस्था चालू शकतो तसेच जंगम व स्थावर मालमत्ता संपादन करून त्याचा कारभार पाहू शकतो. कलम २५ वैयक्तिक धार्मिक हक्कांना संरक्षण प्राप्त करून देते तर कलम २६ सामूहिक धार्मिक हक्कांना संरक्षण प्राप्त करून देते.

• कलम २७ :- धार्मिक कर

ज्या कराचे उत्पन्न एखाद्या विशिष्ट धर्माच्या प्रचारासाठी व रक्षणासाठी तर खर्च होणार् असेल तर असे कर सक्तीने वसूल केले जाणार् नाही. परंतु याचा उद्देश सर्व धर्मांचे संवर्धन असेल तर कर लावले जाऊ शकतात.

* कलम :- २८

कलम :- २८ :- शैक्षणिक संस्था

पूर्वपणे सरकारी चर्चावर चालणाऱ्या शिक्षणसंस्थेत कोणतेही धार्मिक शिक्षण दिले जाणार नाही. बिनसरकारी शिक्षणसंस्थानून असे शिक्षण देण्यास कुठलेही ठरकत नाही परंतु, असे शिक्षण घेतलेच पाहिजे अशी सक्ती विद्यार्थ्यांवर केली जाणार नाही, शिक्षण देण्याबाधी पालकांवरची अनुमती घेणे आवश्यक आहे.

कलम :- २९ व कलम :- ३०

भारतीय संविधानात अल्पसंख्याक शब्दांचा उल्लेख मिळत नाही. परंतु संविधानाच्या सांस्कृतिक व शैक्षणिक हक्कांच्या भाष्यभातून अल्पसंख्याकांचे हित सुरक्षित ठेवण्याचा प्रयत्न केला आहे. भारतात धोरणात्मदृष्ट्या एकतर भाषिक किंवा धार्मिक अल्पसंख्याकांची तरतुद आहे, भाषिक अल्पसंख्याक राज्य सरकार ठरवते व धार्मिक अल्पसंख्याक केंद्र सरकार ठरवते.

* आजच्या काळानुसार धर्मनिरपेक्षतेची उपयुक्तता :-

स्वातंत्र्योत्तर काळात भारत हे एक राष्ट्र राज्य असतु यासंदर्भात फारसा वाद नव्हता. आधुनिक युगाचा लोकशाही प्राणित भारत म्हणून जर शहावयाचे असेल तर राज्यसंस्थेने 'धर्मनिरपेक्ष' असायला हवे. १९७६ मध्ये इंदिरा गांधींनी 'धर्मनिरपेक्ष' या तत्वाचा समावेश भारतीय राज्यघटनेच्या प्रस्तावनेत केला तेव्हाही यासंदर्भात वाद नव्हता; कारण १९४७ ला धर्माच्या आधारावरच फाळणी होऊन पाकिस्तान निर्माण झाला होता, धर्म आणि राजकारण एकत्र आल्यावर काय होते याची आनुभूती आपण घेतलेली आहे. त्यामुळे 'धर्मनिरपेक्षतेची विचारसरणी' अंगिकारणे गरजेचे आहे.

* धर्मनिरपेक्षतेची आवश्यकता लोकशाही मुल्यांचा विकास होण्यासाठी - भारताने धर्म व राज्यसंस्था यांची ३ विभाबणी केली असली तरीही प्रत्यक्ष व्यवहारात राज्यकर्त्यांनी धर्माचे राजकारण केलेले दिसून येते. मतपेटीतील गुंतलेल्या हितसंबंधामुळे धार्मिक भाजिजनांचा वापर सर्वच राजकिय पक्ष करताना दिसतात. यातून भारतीय राजकिय स्वार्थ साधला जात असला तरी भारतीय लोकशाहीचे आतोनाने नुकसान होत आहे.

भारतीय संघराज्याच्या विकासासाठी 'धर्मनिरपेक्षता' * धर्मनिरपेक्षतेचे असे एक स्वरूप आहे जे पुर्णपणे पारचात्य नाही ते विविधांगी अशा धार्मिक समानाची गरज भागवते. स्वातंत्र्य, समता बंधूता या तत्वांच्या बांधणीत धर्मनिरपेक्षता या नव्या तत्वाचे साह उमगते. शासनाचे लोकशाही स्वरूप उन्नत होण्यासाठी धर्मनिरपेक्ष तत्वज्ञान अधिक गरजेचे आहे. म्हणून संघराज्याच्या विकासासाठी राज्यघटनेच्या आधारावर धर्मनिरपेक्षता निर्माण करून राष्ट्रप्रेमी, राष्ट्रनोष्ठ नागरिकांची जागृती करता येईल म्हणुन आजच्या काळात धर्मनिरपेक्षतेची उपयुक्तता आहे.

⊗ धर्मनिरपेक्षतेसमोरील आव्हाने

* धर्माचे राजकारण :- भारत हा बहुधार्मिक राष्ट्र आहे. या सर्वांना समान नागरिकत्वाच्या धार्याने संविधानाने बांधले आहे. भारताने स्वतःचा चेहरा ' धर्मनिरपेक्षतावादी ' ठेवलाय. खरतर धर्म हा व्यक्ती समुदायाला एकत्र बांधून ठेवतो परंतु इथे तर वेगळ्या अनुभव दिसतो, धर्म त्याच्या संघटना विधायक ऐवजी विघटनात्मक शक्ती म्हणुन कार्य करताना दिसतोय. त्यामुळे धर्माचे राजकारण, राज्य कर्त्यांचा धर्माचा पुरस्कार हा भारतीय धर्मनिरपेक्षतेसमोरीचे सर्वात मोठे आव्हान आहे असे वाटते.

* जातीयवाद :- धर्माधते खैरीज जातीयता, सौदेशिकता, भाषिकता इत्यादींमुळे ' धर्मनिरपेक्षता ' संकोचीत होते. भारताने धर्मा-धर्मात लढा आहेच. पण धर्माच्या अंतरंगाने धार्मिक- जातीय- पोटभेद यामुळे परस्परशंतीसंबंध देखील लणाव पुर्ण आहेतच. भारतीय सामाजिक घडण ही लोकशाही प्रधान करण्यात या जातीयतेची मुख्य अडसर आहे.

* धार्मिक अल्पसंख्याक :- हिंदु बहुसंख्य असलेल्या भारताने मुस्लिम ख्रिस्ती, पारशी, शीख आदी धर्म- संप्रदाय आहेत. इथली राज्यव्यवस्था धार्मिक असल्याने राज्यव्यवस्थेचा असा कोणताही धर्म नाही धार्मिकतेचे कारणाने व्यक्ती- व्यक्तीत भेद न करण्याची हमी दिली असून देखिल, अल्पसंख्याकांच्या मनातील सुास्येतीची भावना निर्माण झालेली नाही.

८
धर्मनिरपेक्षतेच्या संवर्धनासाठी आपण सर्वांनी आंगिकारण्याची कार्य-
प्रणाली.

भारतीय गणराज्यात विकास साख्याप्रमाणात सर्व जन-जाती व्यक्तींच्या
पर्यंत करण्याचे लक्ष्य ठेवले पाहिजे. यावर आधारित संकुचित वृत्तीवर
वाहणारे राजकिय नेतृत्व अर्थात प्रादेशिकता, जमातप्रेम, जातीप्रेम यावर
आधारित राजकिय नेतृत्वाने विकास करू नये. राज्यकर्त्यांच्या विकासाचा
पाया हा धर्मनिरपेक्षताच हवा.

भारतीय धर्मनिरपेक्ष समाजात हिंसात्मकता वाहत असून देशाच्या
एकता व एकात्मता व धर्मनिरपेक्षतेच्या बाधा पोहचवणारे व्यक्ती,
व्यक्तीसमूह, संघटना, राजकियपक्ष यांच्यावर न्यायालयामार्फत भावस्थ-
क ती कार्यवाही होणे आवश्यक आहे.

'धर्मनिरपेक्षता' तत्व झालेय पातळीतून राबवावे कारण नवी पीढी या
नितीमुल्यातूनच तयार होईल.

धर्मनिरपेक्षता म्हणजे धर्मांना नाही किंवा धर्मांचे आस्तित्व
नाकारण्याचा संकल्पही नाही तर धर्माबाबत शासनाने कोणती सुमिका
आचारवादी या बद्दलची मौखिक तात्वीक विचारप्रणाली आहे. देशात
फुटीरतावादी प्रवृत्ती व्यक्ती-व्यक्तींना, हिंदू-मुस्लिम, मराठा-ब्राह्मण, मराठा-
दलित, अशी विभागणी करून अराजक निर्माण करण्यासाठी कटकार-
स्थान करतायत. पण या उदालत भारतमातेची सर्व नागरिक या
पावन भारतात एकजीव झाल्याखेरीज राष्ट्रीयत्व पर्यायाने 'धर्मनिरपे-
क्षता' तत्व आबाधीत राहणार नाही.

धर्मनिरपेक्षतेचा सकारात्मक पक्ष :-

- धर्मनिरपेक्षतेची संकल्पना उदात्त आणि व्यापक दृष्टीकोण प्रस्तुत
करणारी आहे. जीचे मुख्य पुरातन भारताच्या पारंपारीक 'वसुधैव
कुटुंबकम्' या सूत्रात आहे व आधुनिक काळात महात्मा फुलेनी
मांडलेल्या 'सार्वजनिक सत्यधर्माचे' प्रतिबिंब आहे.
धर्मनिरपेक्षता तत्व सर्व घटकांना एकत्र बांधून देण्याचे कार्य करते.
यात कोणताही एक समुदाय दुसऱ्या समुदायाला दमणकारी पद्धती
ने दाबून वर्चस्व निर्माण करत नाही.

ही एक लोकतांत्रिक व्यवस्था आहे ज्यात 'लोकशाहीच्या' मजबूती-
करणाची प्रेरणा आहे तथा धर्म आणि राजकारण यांच्या पृथक्करण
चे तत्व आहे. धर्मनिरपेक्षतेचे एक लक्ष्य नैतिकता तथा मानव कल्याण

ल्याणाला प्रवृत्त करणे. जे प्रत्येक धर्मचि मुलभूत्व तत्व आहे.

1) धर्मनिरपेक्षतेचा नकारात्मक पक्ष:-

भारतीय परिप्रेक्ष्यात धर्मनिरपेक्षतारी निगडीत काही आरोप केले गेले की ही देश पाश्चिमात्यांची देणगी आहे. धर्मनिरपेक्षतेवर धर्मविरोधी असल्याचा आरोप देखील काही समाजघटकांवर बमबु दाखवला जातो. भारताच्या संदर्भात आरोप असाही लावला जातो की शक्य बहुसंख्याकांच्या हितसंबंधाशी कटीबद्ध राहून अल्पसंख्याकांच्या प्रकरणात हस्तक्षेप करून पक्षपाती भूमिका घेताना आणि असाच समज बहुसंख्याक समाजाच्या मनात 'अल्पसंख्याक' समाजाचे हित राज्य आधिक शोभाते असा गैरसमज हा सातत्याने होत राहिले. ज्यात धार्मिक तुष्टीरणाच्या प्रवृत्तीला चालना दिली आहे असा समज काही समाजघटकांचा आहे.

'धर्मनिरपेक्षता' ही दरावीक वोट बँकच्या राजनितीला चालना देते असा देखील आरोप केला जातो.

2) भारतीय धर्मनिरपेक्षता तथा पाश्चिमात्य धर्मनिरपेक्षता यांच्यातील अंतर:-

- पाश्चिमेकडील धर्मनिरपेक्षता ही धर्म आणि राज्य यांच्यातील विच्छेदावर आधारित आहे तर भारतीय संदर्भात ही आंतर-धार्मिक समानतेवर आधारित आहे.

- पाश्चिमात्य धर्मनिरपेक्षता पुर्णतः नकारात्मक संकल्पना आहे तर भारतीय धर्मनिरपेक्षता 'सर्वधर्मसमभाव' या सकारात्मक संकल्पनेचा आकार रूप आहे.

3) भारतीय धर्मनिरपेक्षतेच्या समोरील संकट

भारतात धर्मनिरपेक्षतेचा मुद्दा कायम पाद-विवादात्मक राहिला आहे. एकीकडे राजकीय पक्ष धर्मनिरपेक्ष असण्याची घोषणा करतात तर धर्मनिरपेक्षतेसंदर्भात वेळोवेळी काही घटना अनेक प्रकारच्या धर्मनिरपेक्षता समोर संकट निर्माण होतात.

उदा. १९८४ मध्ये दिल्ली दंगे, ज्यात २०००हून अधिक लोकांनी प्राण गमावले.

वर्ष १९९२ चे मुंबई-दंगली.

वर्ष २००३ मधील गुजरात दंगे ज्यात मुस्लिम समुदायाच्या सुमारे १००० व्यक्ती मारले गेले.

गोहत्या प्रतिबंधकाच्या नावाभाड धार्मिक आणि नातीय हल्ले नागरिकता संशोधन अधिनियम (CAA) तसेच नॅशनल सिटिझन रजिस्टर वीथ (NRC) च्या विरुद्ध देशात उत्पन्न झालेला विरोध व हिंसा.

उपरोक्त ठाम्मेखीत सगळ्या घटनांन कोणत्यानाकोणत्या रूपान नागरिकांच्या एका रायला त्याच्या मुलभूत गरजांपासुन दुर केल्याच्या भावने तुन निर्माण झालेला प्रक्षोभ आहे. परिणामस्वरूप भारतीय धर्मनिरपेक्षा वेळोवेळी धार्मिक कट्टरतावाद, उग्रराष्ट्रवादच्या तथा धार्मिक नुष्ठीकरणाच्या भोवत्यात सापडलेली दिसते.

① प्रातिकुल परिस्थिती संदर्भात समाधानकारक उपाययोजना.

धर्मनिरपेक्षता संविधानाचा मुळ संरचनेचा भाग आहे हे जाणुन सरकारने या तत्वाच्या संरक्षणार्थ पाऊले उचलणे गरजेचे आहे. एम. आर. बोम्मई खटल्यात वर्ष १९९५ मध्ये सौगितल्याप्रमाणे सर्वोच्च न्यायालयाने मांडलेले मत की धर्मांना राजकारणापासुन विभक्त केले नही तर सन्ताधारी पक्षाचा धर्म देशाचा धर्म राहिन.

- कोणत्याही धर्मनिरपेक्ष राष्ट्रात धर्म हा व्यक्तींचा खाजगी मामला असुन राज्यकर्त्यांचे कार्य आहे की वोट बँकेच्या राजकारणापासुन स्वतःला वागुला ठेवावे.

अंतीमत: या 'धर्मनिरपेक्षता' तत्वाचा व्यावहारिक पातळीवर अंमल होऊन त्याद्वारे परस्पर संमजस्य व निकोप सहजिवन निर्माण करणे हे सरकार त्याचप्रमाणे नागरिक म्हणुन आपले देखील कुर्तव्य आहे तरच वंदनिय संत ज्ञानोबांनी जगन् कल्याणासाठी परभ्रस्वराकडे पसाथदानाचा, विष्वबंधूत्वाचा आविष्कार व्यावहारिक पातळीवर घडवून येईल व भारनात शांतता व सौख्य नांदेल.

वर्ष १९९२ चे मुंबई-दंगली.

वर्ष २००३ मधील गुजरात दंगे ज्यात मुस्लिम समुदायाच्या सुमारे १००० व्यक्ती मारले गेले.

गोहत्या प्रतिबंधकाच्या नावाभाड धार्मिक आणि जातीय हल्ले नागरिकता संशोधन अधिनियम (CAA) तसेच नॅशनल सिटीझन रजिस्टर बील (NRC) च्या विरुद्ध देशात उत्पन्न झालेला विरोध व हिंसा.

उपरोक्त झालेल्या सगळ्या घटनांमधून कोणत्यानाकोणत्या रूपाने नागरिकांच्या एका रायला त्याच्या मुलभूत गरजांपासून दूर केल्याच्या भावनेतून निर्माण झालेला प्रक्षोभ आहे. परिणामस्वरूप भारतीय धर्मनिरपेक्षतेचे वेळोवेळी धार्मिक कट्टरतावाद, उग्रराष्ट्रवादच्या तथा धार्मिक तुष्टीकरणाच्या भोवत्यात सापडलेली दिसते.

① प्रातिकूल परिस्थितीसंदर्भात समाधानकारक उपाययोजना. धर्मनिरपेक्षता संविधानाचा मुळ संरचनेचा भाग आहे हे जाणून सरकारने या तत्वाच्या संरक्षणार्थ पाऊले उचलणे गरजेचे आहे. एम. आर. बोम्मई स्वतःच्या वर्ष १९९५ मध्ये सांगितल्याप्रमाणे सर्वोच्च न्यायालयाने मांडलेले मत की धर्माला राजकारणापासून विभक्त केले नाही तर अन्ताधारी पक्षाचा धर्म देशाचा धर्म राहिल.

- कोणत्याही धर्मनिरपेक्ष राष्ट्रात धर्म हा व्यक्तींचा स्वाजगी मामला असून राज्यकर्त्यांचे कार्य आहे की वोट बँकेच्या राजकारणापासून स्वतःला वागुला ठेवावे.

अंतीमत: या 'धर्मनिरपेक्षता' तत्वाचा व्यावहारिक पातळीवर अंमल होऊन त्याद्वारे परस्पर सामंजस्य व निकोप सहजिवन निर्माण करणे हे सरकार त्याचप्रमाणे नागरिक म्हणून आपले देखील कर्तव्य आहे. नरप वंदनिय संत ज्ञानोबांनी जगून कल्याणासाठी परभेस्वराकडे पसायदानाचा, विश्वबंधुत्वाचा अविष्कार व्यावहारिक पातळीवर घडवून येईल व भारतात शांतता व सौख्य नांदेल.

दि. 21/9/2029

हमीपत्र

मी प्रतिक संजय देशमुख श. भेंडा, ता. नेवासा, जि. अहमदनगर येथील रहिवासी असून संविधानदिनाभिमीन्त (महाज्योती, नागपूर) यांच्या विद्यमानाने आयोजित 'राज्यस्तरीय निबंध स्पर्धेत' मी. खुल्या गटातून सहभाग घेत 'राष्ट्र क साठीचा विषय:- भारतीय संविधान आणि धर्मनिश्पेक्षता' या विषयाचा निबंध स्पर्धेसाठी पाठवत आहे. सदर निबंध मी स्वतः लिहिलेला असून त्याबद्दलचे हे हमीपत्र आपल्या समोर सादर करत आहे.

आपला कृपाबिंबाधी

प्रतिक संजय देशमुख